

7 Skifteslandskapet 1800-1945

I de historiska årsringarna är detta en epok som satt sin prägel på landskapet mer än någon annan. Det tidiga 1800-talet inleddes med radikala jordreformer som ledde till stora förändringar för odling, skogsbruk, bebyggelse och socialt liv. Industrialiseringen tog fart och medförde en revolution för tillverkning och transporter genom järnvägens tillkomst. Det är lätt att tro att vi idag lever i den mest föränderliga tiden men för dem som upplevde 1800-talet måste utvecklingen tätt sig minst lika omvälvande. Vid en titt på Rekognoceringskartan från tiden innan skiftena är det ofta svårt att känna igen sig i landskapet men då man studerar den ekonomiska kartan från början av 1900-talet är det mesta sig likt. Skog och åkermark har nästan samma utbredning, många gårdar ligger kvar i samma läge även om de är ombygda och moderniserade, stora delar av vägnätet känns igen och våtmarkerna har ungefär samma utbredning. Ändå har mycket förändrats sedan de fossila bränslena gjorde sitt intåg och därför har 1945 satts som gräns för den moderna tidens inledning. Början har satts till 1800 men skulle likaväl kunna vara 1782 då Rutger Maclean startade sitt pionjärarbete på Svaneholm eller 1803 då den allmänna förordningen om enskifte fastställdes. Förutom skiftet på Svaneholm var det dock lite som förändrades innan övergången till 1800 och därefter desto mer.

Ju längre fram i tiden vi kommer desto mer finns det kvar i form av landskapsspår och bebyggelse. Det blir därför svårare att välja exempel från epoken och sälla i ett omfattande källmaterial. Jag har dock försökt koncentrera mig till landskapsförändringar och bebyggelsens utveckling.

Utsikt över landskapet mellan Bokskogen och Bara från Tranberga gård. Ett landskap präglad av skiftena med storskalig jordbruksdrift, tegelindustri m.m.

7.1 Landskapsförändringarna

Behovet av jordbruksreformer hade blivit allt mer uppenbart under 1700-talet. Den uppsplittade ägostrukturen fungerade bra i äldre tider men med nya odlingstekniker blev den en belastning. Samtidigt fanns det en önskan från statsmakten att minska importen av spannmål och bli mer självförsörjande. 1757 beslutades om storskifte som dock fick relativt litet genomslag. I flertalet byar som skiftades innebar det endast en samling av markinnehav i större enheter och ingen genomgripande omstrukturering av odlingsmarken. Storskiftet genomfördes främst i

slättbygderna och det framgår även av karta x att det är byarna i kanten av backlandskapet med mer slättkaraktär som storskiftades.

Med inspiration från kontinenten blev Rutger Maclean på Svaneholm den förste att i stor skala genomföra en total omDispositionering av odlingsmarken till separata odlingsenheter under varje gård. Maclean hade gjort en karriär vid Gustav III hov och var väl insatt i tidens upplysningsidéer. När han fick besittning till Svaneholms gods i Skurups kommun 1782 genom arv blev hans livsuppgift att reformera jordbruket. Han hade troligen blivit inspirerad av litteratur och erfarenheter från kontinenten och England.

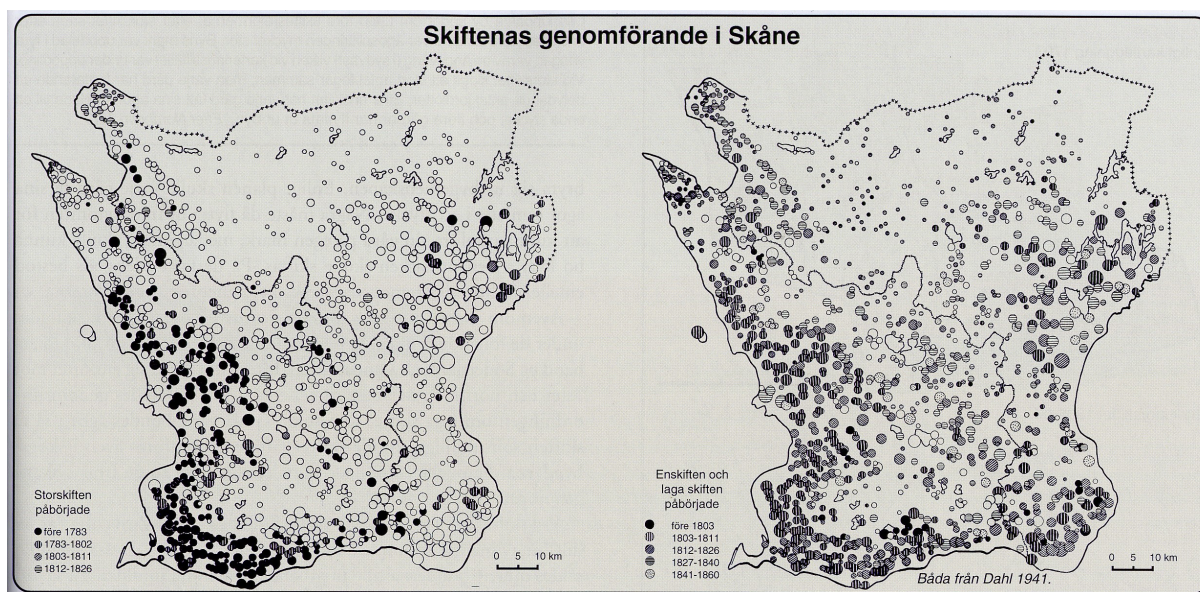
Dessutom hade Danmark beslutat om en förordning som liknade enskiftet redan 1781. Motståndet från arrendebönderna var dock stort och många lämnade sina gårdar. Men det fanns gott om jordbruksarbetare som gärna ville få möjlighet att driva eget lantbruk. En helt ny karta ritades över socknen där gårdarna låg utspridda med samlade brukningsenheter kring gården. Ett rutnätsliknande landskap tog form där byarnas samlade gårdsklunga försvann och till viss del ersattes av gatuhus med hantverkare och jordbruksarbetare. Macleans djärva projekt gav utdelning redan efter ett par år med kraftigt ökade skördar. Intresset växte i takt med framgången och flera andra gods följde efter. 1803 kom sedan förordningen om enskifte då godsens upphörde som initiativtagare och allmogen tog över istället. Enskiftet passade bra i slättlandskapet men hade brister för framgång i de skogsrika bygderna. Därför kom en ny förordning om laga stifte 1827 som även tog hänsyn till skogsmark. I backlandskapet hade inflytandet från Svaneholm och det stora antalet gods bidragit till att många byar enskiftades tidigt. Mindre byar och ensamgårdar som inte skiftades i enskiftet blev därför aktuella i en andra omgång i mitten av 1800-talet. Intressant att notera är några byar som skiljer sig från trenden. Vissmarlövs by t ex genomförde storskifte så sent som 1809 när enskiftesförordningen redan var 6 år gammal. Stora Markie var först ut efter Svaneholm med enskifte redan 1799. Gärdslov var också tidigt ute med enskifte 1801. I övrigt var det flera som genomförde enskifte år 1803 när förordningen kom eller strax

efter, bland annat Södra Börringe, Rävstad och Björkesåkra under Börringekloster samt Vinninge, Oxie, Hyltarp, Bjärshög, Svenstorp och Södra Sallerup. Sist med enskifte var Genarp och Bökesåkra 1826 och Nötesjö 1827. Ganska många byar genomförde laga skifte under åren 1829-1856. Tejarp är här ett undantag med laga skifte så sent som 1901.

Jordbruksdriften

Skiftena var en förutsättning för jordbruksrevolutionen men samtidigt var den tekniska utvecklingen den drivande faktorn. Dessutom fanns en efterfråga på jordbruksprodukter på den växande handelsmarknaden som drev på produktionen. Viktiga tekniska nydaningar var t ex nya växtföljder med nya grödor som möjliggjorde ett högre utnyttjande av näringsämnena. Vallodling ersatte de tidigare så viktiga ängsmarkerna och gav hög produktion. Täckdikning möjliggjorde större odlingsytor. Konstgödsel började med importerad guano (fågelspillning) från bl a sydamerika för att senare produceras kemiskt i landet. Detta var en mycket betydelsefull förändring som inte bara gav kraftigt ökade skördar utan också bröt kretsloppet som tidigare funnits mellan betesdjur, äng och åkermark. Djurhållning var inte längre nödvändig och specialiseringen kunde börja.

Nya maskiner i jordbruket bidrog också till ökad produktion. Tidigare var jordbruket kraftigt beroende av dragdjur och ett stort antal människor för t ex skörden som skedde med liar. Med maskiner som skötte sådd, skörd och tröskning kunde arbetet effektiviseras avsevärt.

Karta x. Skiften i byarna, storskifte, enskifte och laga skifte (efter Dahl 1941)

Under perioden skedde dessutom en omfattande nyodling och åkerarelen fördubblades under 1800-talet i Skåne. Främst var det ängsmarken som odlades upp men med bättre plogar, bl a från England, kunde nu även de tunga lerorna med ängs- och utmark odlas upp. Ett stort utmarksområde på tung platålera som odlades upp var Lindholmens marker i Svedala socken. Även i Skurups socken minskade utmark och skog kraftigt. I sockenbeskrivningen från 1815 anges skogen täcka ungefär hälften av ytan. En liknande beskrivning 1830 uppger att endast en sjättedel nu är skogklädd. Det är tveksamt om man lyckats odla upp all denna mark på endast 15 år men siffrorna ger ändå en bild av en snabb expansion av odlingsmarken.

I viss utsträckning fick ängsmarken en renässans i form av ängavattning som skapades på flera ställen längs vattendragen. Genom att reglerat leda vatten över långlänta fuktiga ängsmarker och vid behov leda bort det igen kunde produktionen ökas och växtsäsongen förlängas. Fina exempel kan fortfarande anas vid Djurhagen väster om Börringekloster och Torreberga ängar i backlandskapetets norra del.

Under 1840-talet blev det känt att kalkhaltig lera kunde öka produktionen och en stor mängd så kallad mägerl togs upp ur marken och spreds över åkrarna. Dessa mägerlgravar kan fortfarande ses på många platser i backlandskapet och skiljs från dödisgroparna där det bedrivits torvtäkt genom att de har ganska branta sidor förutom på den sida där mägerln togs upp. På 1880-talet minskade användningen av mägerl genom bland annat den arbetsintensiva upptagningen, införandet av ren kalk samt minskad avkastning då andra näringsämnen inte tillfördes. Man använder fortfarande begreppet "utmägerlad" som kommer av det bakslag som inträffade då marken förlorat sina andra näringsämnen.

En av de viktigare tekniska landvinningarna för att öka avkastningen var täckdikningen. Redan i början av 1800-talet hade sten och ris använts men kring mitten av 1800-talet utvecklades billiga tegelrör som revolutionerade dräneringsarbetet. Syftet är främst att sänka grundvattnet i åkermarken. Redan 1914 hade nästan all åkermark täckdikats i Malmöhus län. Svackornas mull- och torvrikare jordar framträder dock fortfarande i åkermarken som mörkare fält.

Idag hör pilevallen till de typiskt skånska attributen. Bruket att plantera och hamla pilar kom igång i slutet av 1700-talet och blev en vanlig syn på slätterna under 1800-talet. De

långa pilskotten användes för korghantverk, flätade hägnader och bränne. De bidrog även till att binda jordvallarna mellan ägorna och dämpa vindarna kring gårdarna. Pilevallarnas utbredning i backlandskapet följer gränsen mellan slätt- och skogsbygd. Idag återstår dock bara några få rester av de förr så vanliga hamlade pilarna.

Odlingslandskapet sydöst om Lilla Svedala. Det öppna helåkerslandskapet skapades efter skiftena liksom många av de raka markvägarna till de utflyttade gårdarna.

Stora förändringar i odling och husdjur

Dahl har sammanställt utsäde av de viktigaste odlingsväxterna i södra delen av Bara Härad (norra delen av backlandskapet) vid olika tider under början av 1800-talet (Dahl 1941). Det är slående hur enorm ökningen var för alla grödor med potatis som ökar från obetydliga 53 tunnor 1802 till hela 12 535 tunnor 1866. Införandet av vicker var en viktig nyhet för vallodling och naturlig kvävefixering. Växtförädlingen gjorde stora framsteg och bidrog till produktionsökningen.

Figur x. Utsäde i södra Bara härad (Genarp, Lyngby, Hyby, Bara, Skabersjö, Bjärshög och Möllebergs socknar) Dahl 1941.

År	1802	1829	1855	1866
Vete tunnor	5	52	95	216
Råg	804	1111	2275	2235
Korn	1393	1860	3169	3300
Havre och blandsäd	787	1374	3894	4613
Ärter	8	326	1051	579
Vicker				178
Potatis	53	812	3496	12535

Dahl har också gjort sammanställning av antalet husdjur för samma område. Den ökade odlingsarealen ökade behovet av dragare samtidigt som betesarealen minskade under perioden. Det framgår att antalet oxar var som

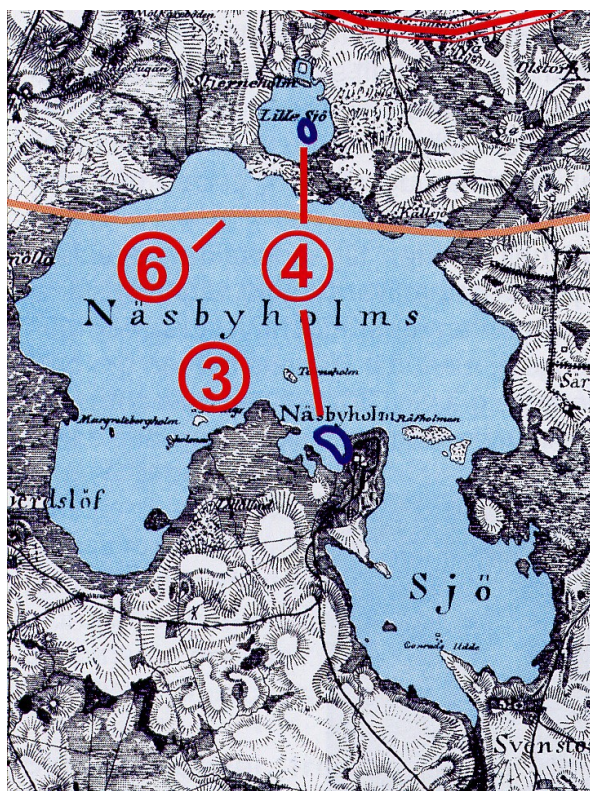
störst i början av 1800-talet för att sedan åter minska samtidigt som antalet hästar var ganska oförändrat. Införandet av maskiner var här avgörande för rationalisering av åkerbruket och minskat behov av dragare.

Figur x. Husdjur inom området Södra Bara Härad (Genarp, Lyngby, Hyby, Bara, Skabersjö, Bjärshög och Möllebergs socknar) Dahl 1941.

År	1746	1767	1805	1820	1855	1866
Hästar	1427		1633	2230	2132	2286
Oxar	993	855	748	1191	734	571
Tjurar		35				60
Kor	936	1420	887	1239	2114	1935
Ungboskap	734		1086	1190	1353	1114
Får			2370	2920	4963	5269
Svin					2354	2050

Sjösänkningar

För att kunna expandera odlingsmarkerna ytterligare torrlades många våtmarker och sjöarna sänktes. Statsmakten stimulerade åtgärderna genom förmånliga lånemöjligheter och en speciell dikningslag från 1879. Framför allt skedde sänkningarna genom att utloppet sänktes och vattendragen fördjupade. Djupa grävda bäckfåror kan bland annat ses mellan Trumpetarängen och Risebjär på Torups marker samt i Håckeberga längs Olstorpsbäcken. Det är

Torrläggningen av Näsbyholmssjön var det största sjösänkingsföretaget i Skåne och skapade flera tusen hektar nya betesmarker.

imponerande att allt arbete skett för hand och i Håckeberga är dessutom långa sträckor stensatta. Flertalet av sjöarna i backlandskapet är påverkade och man kan se tydliga äldre strandvallar kring bland annat Yddingesjön, Fjällfotasjön, Börringesjön och Björkesåkrasjön. Vid Näsbyholmssjön var man så framgångsrik att hela sjön tömdes. En av skånes största sjöar försvann och skapade stora ytor för uppodling och betesmark. Problemet med sjöbotten och andra typer av före detta våtmarker är att de består av torv och andra organiska ämnen som bryts ner då syretillförseln ökar. Inledningsvis ger detta hög produktivitet men med tiden sjunker marken ihop och blir åter fuktig. Efter en inledande period med åkerbruk har många sjöstränder därför blivit betesmarker.

Förändringar i bebyggelsestrukturen

Godsens nästan totala markinnehav i backlandskapet gjorde det möjligt att gå längre än till enskifte. I ett flertal fall rev man helt enkelt hela byar och byggde nya storgårdar så kallade plattgårdar. Här erbjöds de vräta arrendatorerna och att bli lönearbetare, sk statare. Detta var inte uppskattat av bönderna som tidigare haft en ganska självständig ställning men nu tvingades acceptera en mycket lägre status eller flytta. Inspiration fick godsägarna bland annat från England där det var ganska vanligt med denna omvandling. Byar som Värby, Södra Börringe, Ebbarp, Gräntinge och Tejarp försvann helt eller delvis när de ersattes med plattgårdar eller uppgick i huvudgården. Omkring 1825 lades åtskilliga gårdar i Värby under Torups egen drift i samband med enskiftet. Först 1850 bildades plattgården Spångholmen i västra delen av Värbys marker. Tejars plattgård bildades 1840 då även Torreberga plattgård uppfördes norr om Torrebergabäcken, båda på Klågerups marker. Det verkar som det var ganska vanligt med en viss fördröjning mellan enskiftet och uppförandet av plattgårdarna. Liknande skedde på Skabersjö, Hyby, Toppe-ladugård m.fl. herrgårdar. Vid Södra Börringe försvann byn helt och på dess plats uppfördes en stor plattgård.

Fler självvägande bönder

För att kunna finansiera de stora investeringarna i uppförande av plattgårdar, skiftesreformen och jordbruksindustrier sålde godsen av en del marker. Svaneholm i Skurups socken är ett tydligt exempel. År 1800 fanns 52 ¼ hemmantal samt ungefär 60 torp i socknen och av dessa var

det endast ett hemman (1/4 mantal) samt knappt två utsocknes frälsehemman som inte ägdes av Svaneholm. Redan i början av 1800-talet förekom det att arrendatorer friköpte sina gårdar och 1890 hade det gått så långt att endast 9 arrendebönder återstod medan antalet självägande bönder uppgick till 125! Detta skedde samtidigt som många bönder tvingas bli jordbruksarbetare och den jordlösa klassen växte kraftigt. Avkastningen på jordbruket gör att den nya friägande bondekåren får råd att uppföra stora mangårdsbyggnader som flertalet finns kvar idag.

De nyblivna hemmansägarna började ganska snart i sin tur att sälja av mark på mindre attraktiva delar av sitt innehav. På Lyngby 1825 skiftade utmark öster om Assartorp samt söder och sydväst om Toppeladugård uppstod hastigt en tät bebyggelse av små gårdar och hus på ett eller några tunnland dålig jord. 70 hemman bildades på detta sätt. Liknande skedde mellan Eksholm och Vissmarlöv där ett 60-tal hus uppfördes samt i Norreskog-Sjödiken på Svedala bys utmark. Även inne i byarna bildas många torp bland annat i Skabersjö (mer än 20), Värby, Bara m fl.

Inom Torups södra del kan man räkna över 40 torptecken i slutet av 1800-talet där det 1800 endast fanns 8 arbetarhushåll. Ökad produktion på godset gav behov av arbetskraft och dessa anlätades främst som torpare. Vid Skurups sockenstämma 1832 var man orolig för utvecklingen främst för risken att det inte skulle gå att livnära sig på de små gårdarna och socknen därför skulle tvingas stå för fattigvård. Man bestämde att 1/16 mantal vilket motsvarade ca 5 tunnland skulle vara minsta enhet som fick säljas av. Mindre jordbitar fick dock säljas till åldriga åbor boende i socknen. (Carl-Edvard Edvardsson 1969).

Vägar

I samband med utflyttningen av gårdarna vid skiftet anlades många nya vägar. Dessutom förbättrades de större vägarna mellan byarna och olika delar av Skåne. Vägarnas standard i skiftenas inledning på 1810-talet framgår av beskrivningen till Skånska rekognoceringskartan. Enligt statsmaktens standard skulle landsvägen vara 10 alnar (6 m) bred och häradsvägen 6 alnar bred (3,6 meter). Det var socknarna som hade skyldighet att underhålla vägarna och det kunde vara ganska omfattande arbete som periodvis krävdes och var upphov till

en del tvister om storleken på insatsen. I ett undersökningsprotokoll från 1856 beskrivs den norra landsvägen mellan Malmö och Ystad som går genom backlandskapet ”att den del af norra landsvägen genom Oxie och Bara härad underhållles såsom allmän och att öfriga delen genom Wemmenhögs härad underhållles förswarligt af Swedahla och utmärkt af Gustafs Socknar men deremot i mer och mindre grad försummats inom Gärdslöfs, Skurups och Slimminge, dock äro äfven inom desse socknar numera åtgärder widtagne, hvaraf förrättningar af vägen sedan i år kunna vara påräkna”. Varje hemman hade en viss sträcka att underhålla och det kunde vara varierad kvalitet på olika vägpartier. Vissa delar av året var vägarna ofta i dåligt skick, speciellt vintertid.

Mellan socknarna fanns förr en så kallad vägbom och en bomsten finns bevarad vid den norra landsvägen mellan Gärdslövs och Börringe socknar. Idag står stenen en bit från den nya rätade vägen. Alla som passerade fick erlægga en avgift till bomvakten som användes till underhåll av vägen. En bomstople i trä finns också bevarad vid det så kallade bomhuset på gränsen mellan Hyby socken och Bara socken.

Infartsväg till Bjärshög med nyligen återplanterad pilerad.

Milstenar och häradsstenar

I början av 1900-talet började gatsten användas för att förbättra viktiga delar av landsvägarna och genomfartsvägar genom tätorterna. Många har dolts under senare tids asfalt men söderut från Svedala till Aggarp finns gatstensbeläggningen kvar.

För att informera de resande sattes så kallade milstenar upp längs de större landsvägarna och i häradsgränser. En bevarad milsten står längs Malmövägen väster om Bara tätort. Stenen är av sandsten och ca 0,52m hög med inskriptionen

GC med ett I under och ett M underst. Vid överfarten över Sege å söder om Fårabäck står en häradssten liksom i gränsen mellan Bara och Vemmenhög vid vägen genom Rockarp. Stenarnas ålder är okända men genom sitt utförande får man anta att häradsstenarna inte är speciellt gamla (1900-tal) medan milstenen möjlighet kan vara 1700-tal.

Gränssten mellan Bara härad och Malmö stad

Gästgiveri

Ända sedan medeltiden hade myndigheterna sett till att det fanns möjlighet för husrum, mat och skjutshåll med jämna mellanrum längs landsvägarna för att underlätta transporter, postväsen och resande. I backlandskapet finns fortfarande ett gästgiveri kvar i Genarp.

Skogsbruket växer fram

Per Eliasson har skrivit en mycket intressant avhandling om skogsbrukets utveckling under 1700- och 1800-talen i Sverige "Skog, makt och människor – En miljöhistoria om svensk skog 1800-1875". Här beskrivs hur nya idéer i brukandet av skogen växer fram och de konflikter som uppstår mellan den traditionella

naturhushållningen och det nya skogsbruket. På 1700-talet skilde sig synen på vad som är skog väldigt mycket mot idag. Traditionellt hade skogen minst lika högt värde för bete, ollonbete, vedsamling, slåtter, lövtäkt, kolning, framställning av pottaska m.m. som virkesuttag. Skogarna var då glesa och betade med varierad sammansättning och riklig förekomst av död ved och gamla träd. En viss export av timmer skedde redan på medeltiden till städer och andra länder men det var i form av plockhuggning där lämpliga stammar togs ut medan föryngringen fick klara sig själv. Uttaget reglerades vanligtvis för att spara för tillväxt och framtida behov men i samband med krig och på grund av befolkningsökningen blev trycket med tiden allt större och skogen minskade i utbredning. Godsens inflytande över skogens utnyttjande blev allt starkare under 1500- och 1600-talen samtidigt som de hävdvunna rättigheterna för bönderna att nyttja skogen levde kvar. Kronan hade redan på medeltiden säkerställt sin rätt till skeppsvirke genom det så kallade regalet. Kronan hade bestämmanderätt över bok och ekträd på skattejord medan frälsejord var undantagen och kunde disponeras fritt av adeln. Under 1700-talet blir konkurrensen med livsmedelsproduktion och annat utnyttjande allt mer kritisk. Dessutom upphör regalet på bok 1793 och på ek 1823. Kronan blir därför pådrivande i framväxten av ett nytt sätt att bruka skogen främst för virkesproduktion. Med förebilder från bland annat Tyskland införs trakthyggesbruk där lika stora ytor avverkas kontinuerligt i en cyklisk rotation. Metoden visar sig inte vara helt lätt att genomföra i praktiken och i södra Sverige förekommer i början även blädning. Betesfredning är också mycket viktigt för att klara föryngringen på de avverkade ytorna. Precis som för jordbruksreformerna är den välutbildade adeln tidigt ute med att ta till sig de nya idéerna. Ökade råvarupriser bidrar också till att intresset för skogsproduktion stiger. Skabersjö gods är tidigt ute med en skogsbruksreform enligt den nya metoden. 1838 tar den sin början och inleder starten på en lika dramatisk omvandling av skogslandskapet som jordbruksreformerna gör med odlingslandskapet. På andra håll i landet är staten också tidigt ute på sitt markinnehav men i backlandskapet dominerar godsen. De konflikter som uppstod speglas mycket väl i de riksdagsdebatter som hölls under perioden. I den framväxande marknadsekonomin fanns risk för att skogsråvaran avverkades för att investera i andra

verksamheter med högre förräntning. Omfattande överexploatering av skogarna förekom främst i norrland medan situationen i södra Sverige var annorlunda. Konflikten handlade här i större utsträckning om befolkningens traditionella utnyttjande av skogsråvarorna och markägarnas inriktning mot virkesproduktion. Den enskilda äganderätten började göra sig allt mer gällande och man ansåg sig att bättre vårda det som är ens eget än det som är allmänt.

I det framväxande skogsbruket var det inte bara trakthyggesbruk som infördes utan även nya trädslag. Granen användes redan i början av 1800-talet men fick sitt stora genombrott först efter andra världskriget. Även tall och lärk användes i viss utsträckning. Annars var det boken som kom att dominera skogsmarken och tidigare blandskogar med bok, ek och andra älda lövträd blev allt mer bokdominerade. Boken har den fördelen av den är förhållandevis lätt att självföryngra och ger god avkastning på flertalet marker i backlandskapet. Även ek, ask och al fick viss betydelse medan övriga äldra lövträd inte nyttjades i någon större omfattning. Även skogsmarken började dikas för att bättre passa de önskvärda trädslagen. Även på trädlösa utmarker skapades skogsmark genom frösådd eller plantering. Österskog i Börringe socken var i det närmaste trädlös i början av 1800-talet och planterades sedan med barrskog. Det förekom ibland att de nya planteringarna skedde med utländska plantsorter, även för inhemska trädslag, för att öka tillväxten.

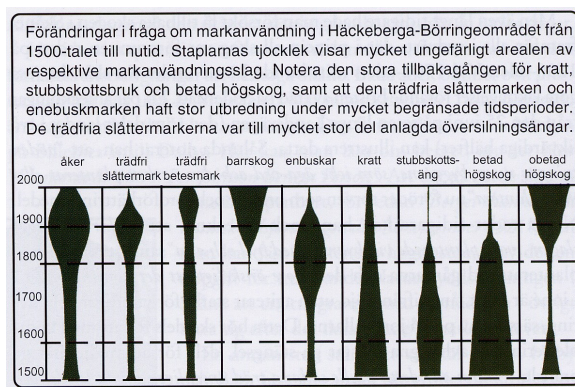

Utsikt från Pengabacken i Österskog, Börringe socken. I början av 1800-talet var här en nästan helt kal fäladsmark som planterades med främst barrskog under slutet av 1800-talet. Vissa spår av fäladsfloran finns kvar i gläntor och högnadsvallar även om det är tredje generatione gran som växer i bakgrunden.

Landskapets förändring

Ekonomiska kartan 1913 ger en massa spännande information om de stora förändringar som skedde under skiftesepoken. Vi har tidigare sett hur landskapet såg ut innan skiftena i bland annat den Skånska rekognoceringskartan och genom att jämföra de två kartorna framkommer förändringarna tydligt. 1913 hade uppodlingen nått sin kulmen, befolkningen var som störst på landsbygden och jordbruksreformerna var genomförda sedan en tid tillbaka.

De största skillnaderna som man slås av är åkerns expansion och utmarkens och ängens tillbakagång. Skogens utbredning är relativt likartad men dess utseende har också förändrats radikalt från glesa betade och varierade skogar till täta odlade skogar i likformiga bestånd. När det gäller bebyggelsen har stora förändringar skett då byarna splittrats och gårdarna flyttats ut samt att ett mycket stort antal torp har uppförts främst på de gamla utmarkerna. Byarna finns kvar och många gårdar har ersatts med gatehus för hantverkare och jordbruksarbetare.

Figur Diagram Landskapsförändringar i Håckeberga-Börringeområdet.

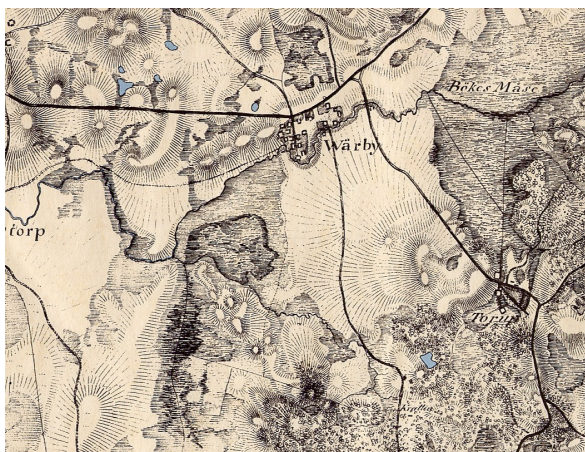
Utsikt från Kungshögarna över det godspräglade landskapet i Skabersjö socken med flera plattgårdar och mark brukad under godset.

Övriga spår i landskapet

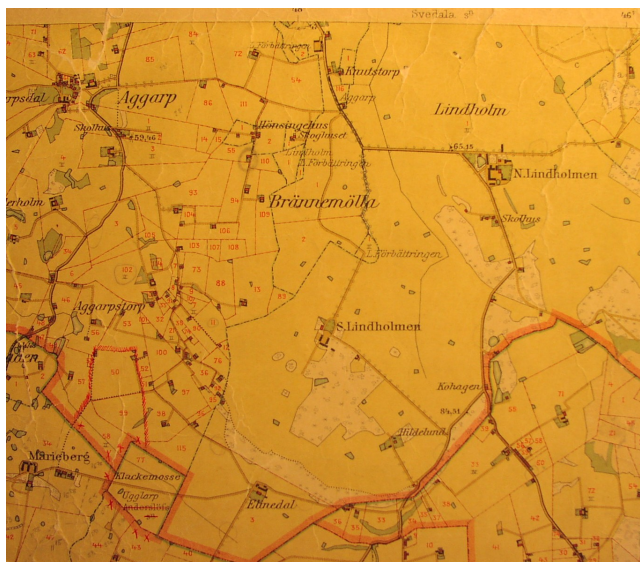
Söder om Lyngby, 400 meter väster om Persborg, finns en intressant fornlämning som kallas Ulfvagravarna. Här skall enligt äldre uppgifter ha funnits flera fångstgrupper för att fånga varg 1807. Så sent som 1987 odlades området upp och groparna utjämnades därmed.

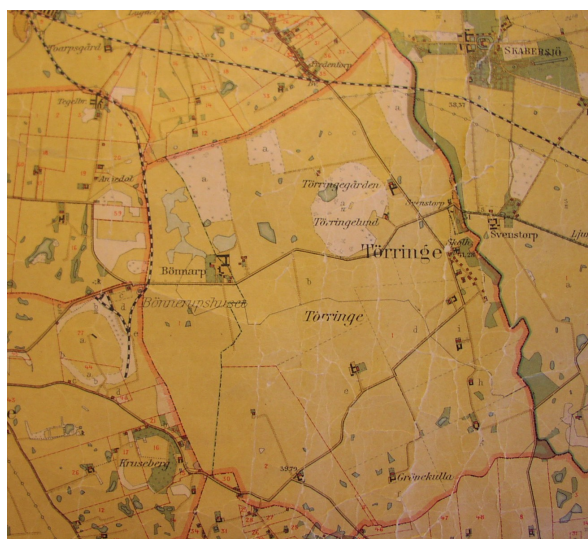
Skånska rekognoceringskartan 1820 och Ekonomiska kartan 1913 visar tydligt på de förändringar som skedde i landskapet under 1800-talet. I bildens mitt ligger Toppeladugård omgivet av en stor parkanläggning som inte förändras speciellt mycket under tiden. Den närliggande byn Gräntinge försvinner dock helt i samband med skiftet och jordbruksmarken läggs under godset. Det går inte att se speciellt tydligt men åkermarken ökar betydligt under perioden främst på ängsmarkens bekostnad. Söder om Toppeladugård var det trädlös fäladsmark i början av 1800-talet som återskogades närmast slottet men uppläts åt torpare och lönearbetare och visar på en småskalig bebyggelse med små åkerlotter. Längst upp i hörnet syns järnvägen Malmö-Genarp som kom 1894.

Bilderna visar landskapet i byn Värbys västra del 1820 och 1913. I princip alla brukare var frälsebönder under Torup och vid enskiftet las många fastigheter samman och senare ersattes av plattgården Spångholmen som syns i västra delen 1913. Kring Spångholmsbäcken fanns en del fuktängar 1820 som reducerats till en mindre ängsmark 1913. Än är kraftigt reglerad och flyter i ett smalt dike. En hel del ny småhusbebyggelse har uppkommit i Värby och beboddes av torpare och jordbruksarbetare som arbetade på godset och Spångholmen. Man kan också se statarbostäderna längs vägen norr om Spångholmen. 1913 har järnvägen kommit med station strax nordöst om byn.

Den stora platåleran söder om Lindholmen förändrades drastiskt under 1800-talet. 1820 syns att större delen av trädklätt och utnyttjades som betesmark. 1913 är nästan allt uppodlat tack vara de nya plogarna och mer arbetskraft. På den gamla utmarken har en ny gård etablerats i samband med att Lindholmen delades upp på tre fastigheter. Skillnaden är dock markant mot Aggarps del av utmarken som 1913 består av ett småskaligt odlingslandskap med många hus där torpare, husmän och hantverkare har slagit sig ner. En del nya vägar har anlagts med alléer upp till bland annat Södra Lindholmen.

Töringe socken visas här 1820 och 1913. Byn hade redan börjat skiftas på 1820-talet men alla gårdar var ännu inte utflyttade. 1913 syns att det inte blev många gårdar kvar i byn som istället fick en del gatuhus. Den omfattande uppodlingen syns bland annat i det stora våtmarksområdet på slätten väster om byn. Norr om fuktängsområdet har plattgården Bönarp etablerats 1913 med tillhörande park. Töringelund är relativt oförändrad och 1913 syns dansbana och restaurang norr om dammen i skogen.

7.1. Spår av skifteslandskapet

Egentligen är hela landskapet fortfarande starkt präglat av förändringarna som följde skiftena. Vissa strukturer, miljöer och byggnader visar mer tydligt än andra om tidens utveckling och det är några av dessa som beskrivs här:

Hyby kyrkby från sydväst. Gamla skolan till höger.

Bjärshögs socken

Bjärshögs by behöll 5 av de sju gårdarna efter skiftet och behåller fortfarande sin slutna bykänsla. Två ekonomilängor i korsvirke finns kvar och ger ett ålderdomligt intryck. I övrigt är de flesta husen från 1800-talets senare del eller början av 1900-talet. En av de två utflyttade gårdarna var prästgården som hamnade strax norr om där järnvägen senare kom att dras nära avtagsvägen mot Skammarp. Gården är uppför i tegel i tidstypisk stil och omges av en uppvuxen trädgård.

Bara socken

Bara kyrkby splittrades nästan helt i skiftet 1814 och 15 av de 16 fastigheterna ägdes av Torup och den 16:de av Klågerup. Kvar blev prästgården som ännu i början av 1900-talet var mycket välbevarad och dokumenterad av Bara härads hembygdsförening. Bland annat fanns en fin magasinsbyggnad till den kringbygda gården som tyvärr revs på 1930-talet. Flera av hemmanen i Bara slogs samman och uppgick i Tranberga gård i öster, Ängagården i norr och Baragården strax väster om bykärnan. Värby skiftades 1814 då flertalet gårdar flyttades ut och senare gick upp i plattgården Spångholmen. Idag finns endast en spridd bebyggelse kvar söder om Malmövägen varav några byggnader är från 1800-talet. Värbygården norr om landsvägen är idag församlingahem och på markerna ligger Bara villasamhälle.

Hyby socken

Vinninge var en förhållandevis stor by som

enskiftades 1805 och enligt laga skifte 1842-43. Flertalet gårdar flyttades ut och idag återstår mycket lite av bytomten. Flera gårdar slogs samman till Vinningegården i norr. En fruktodling anlades söder om byn under 1900-talets början. Tejarp skiftades enligt laga skifte 1901-02. Övriga kartmaterial saknas för byn som i början av 1900-talet hade tre brukare där den stora Tejarps gård dominerar. 1840 började Klågerup dra in gårdar under egen drift. 1894 fanns en arrendator för Tejarps gård som hade fem statarfamiljer. Gården är ett representativt exempel på plattgård från andra hälften av 1800-talet.

I Vissmarlöv flyttades 21 av 28 gårdar ut då byn skiftades 1809-12. Flera av gårdarna var dock små och det etablerades en omfattande småhusbebyggelse längs vägen söderut till Eksholm. De större gårdarna ligger i landskapet norr om den gamla bytomten. I Hyby enskiftades nr 28, 29 och 30 som var kyrkans hemman 1819-21. Övriga hemman var planerade att enskiftas 1822 men skiftet blev inställt. Laga skifte genomfördes 1852-58 då alla hemman utan huvudgårdens flyttades ut och hamnade i nordväst och sydväst om byn. Huvudgården kom att bruka marken i norr, öster och söder. Ett stort antal torp etablerades på de gamla utmarkerna och flera av dessa finns bevarade än idag. Flera ståtliga alléer kantade vägarna kring Hyby och Klågerup och endast en liten del öster om kyrkbyn finns kvar. Så sent som i början av 1990-talet drabbades den fina allén mot Torup av almsjuka. Holmeja enskiftades 1817 och bestod då av fem hemman alla under Skabersjö. Två gårdar ligger kvar i anslutning till den gamla bytomten medan övriga flyttades. En omfattande torpbebyggelse etablerades på utmarkerna i öster och flera av dessa finns bevarade. I samband med järnvägens tillkomst 1875 växte bebyggelse fram väster om stationen.

Lyngby socken

Lyngby kyrkby enskiftades 1810 och trots att flera gårdar flyttade ut har byn behållit sin karaktär ganska väl genom de tre kvarvarande gårdarna kring kyrkan. Hässleberga enskiftades 1817 och är mer splittrat då flertalet byar flyttades och nu ligger spridda i landskapet. Bökesåkra i söder bestod av fyra gårdar innan skiftet varav tre flyttades ut.

Genarps socken

Genarp var en relativt stor by innan skiftena som

genomfördes genom storskifte år 1800 och enskifte 1826. Flertalet av gårdarna flyttade ut och mycket lite återstod sedan av den gamla bondbyn. En del gatuhus ersatte gårdarna och i slutet av seklet kom järnvägen och därmed växte stationssamhället fram en bit sydöst om kyrkbyn. Idag har villabebyggelsen vuxit samman med kyrkbyn. Flera gårdar ligger på rad väster om byn längs landsvägen och har alla fått del av den bördiga marken ner mot Höje å. Både Bramstorp och Degeberga var ursprungligen mindre byar med några gårdar som någon gång efter skiftet slogs samman till en större plattgård. Även vid tegelbruket i Rockarp uppfördes en stor plattgård. Ett stort antal torp uppfördes under perioden i Häckebergaområdet och många av dessa finns kvar.

Skurups socken

Skurup var en av de första byarna som skiftades genom Macleans initiativ i slutet av 1700-talet. Den gamla kyrkbyn förändrades radikalt då många gårdar flyttade ut. Idag återstår mycket lite av den äldre bebyggelsen på den gamla bytomten och nyare bebyggelse tränger sig på från Skurups stations- och villasamhälle. Säritslövs bytomt är också försvunnen och spridda gårdar karaktäriserar hela landskapet i socknen.

Gärdslövs socken

Gärdslov enskiftades redan 1801 och närheten till Svaneholm har säkert spelat en viktig roll liksom att gårdarna låg under Näsbyholm. Nästan alla gårdar flyttade ut och kvar blev några gatuhus. Idag återstår inte många spår av den gamla bondbyn.

Nordväst om Gärdslov låg efter skiftet gården Stora Allarp som nu är borta. Endast några buskar och träd vittnar om gårdsplatsen.

Böringe socken

Lemmeströ by genomgick laga skifte 1836 och strax efteråt sammanslogs 6 gårdar till en afvelsgård som kom att ligga några hundra meter väster om den gamla bytomten. De andra gårdarna flyttades ut förutom två och tilldelades 25-40 hektar åker var. Idag syns knappt den gamla bytomten med tre spridda hustomter.

Nötesjö var en liten by strax norr om den i slutet av 1700-talet uppförda kyrkan. En gård enskiftades så tidigt som 1796 och övriga 1827. På utmarken norr om byn etablerades en omfattande småhusbebyggelse.

Björkesåkra bestod av fyra gårdar då byn enskiftades 1804. Efter skiftet slogs byn samman till en stor arrendegård under Böringe-kloster. Gården revs i samband med byggandet av Sturups flygplats.

Södra Böringe enskiftades 1803 då flera gårdar flyttades ut men 1869 ersattes alla de 12 gårdarna med en plattgård under en arrandator. På ekonomiska kartan från 1970-talet framgick fortfarande bytomten i fastighetsmarkeringarna men inte i landskapet.

Sturup bestod av ganska många små gårdar som delats i flera omgångar. Detta var en av de få byarna som inte ägdes av adeln eller kronan utan var självägande. Några av gårdarna flyttade ut och byn fick en ganska utspridd bebyggelse efter enskiftet. Byn försvann med byggandet av Sturups flygplats.

Norra Böringe hade före skiftet gårdar kvar men all mark lades efter skiftet under godset och det blev bara hantverkare och gatehus kvar. Vid Ebbesjö anlades en nu huvudbyggnad med tillhörande trädgård.

Södra Böringe plattgård som ersatte den gamla byn.

Svedala socken

Svedala kyrkby enskiftades 1811 där endast åtta gårdar blev kvar av det 20-tal som fanns innan skiftet. Skiftningen skedde dock i flera steg allt eftersom fler blev intresserade. I slutet av 1830-talet genomfördes laga skifte och fler gårdar försvann då i byn. Idag har kyrkbyn slukats av det växande villasamhället och mycket lite återstår av äldre bebyggelse. På den gamla utmarken och vid Sjödiken i norr etablerades en omfattande småhus och torpbebyggelse och fortfarande har området en småskalig karaktär.

Aggarps by enskiftades 1811-14 då flera gårdar flyttades ut. Fyra gårdar kom att ligga kvar och av dessa är den södra väldigt välbevarad och byn ger fortfarande en känsla av samlad bymiljö.

Hyltarp enskiftades 1804-06 och flertalet gårdar flyttade ut och ligger idag sprida i landskapet kring byn.

Skabersjö mölla och det storskaliga odlingslandskapet.

Skabersjö socken

Skabersjö by enskiftades ca 1820 då sju av de tiotalet gårdarna flyttades. Senare lades fler av gårdarna under godset och endast en gård, södergården, fortsatte med jordbruksdrift. I byn

växte istället fram en omfattande gatuhusbebyggelse som är förvånansvärt välbevarad idag. Detta är förmodligen den by som har flest byggnader bevarade från början av 1800-talet och det är mycket intressant att vandra omkring i byn och uppleva den spännande miljön.

Tjustorps by enskiftades 1816 och omfattade åtta frälsehemman under Skabersjö. Eftersom byn nyss branhärjats flyttades flertalet gårdar ut och idag är det svårt att se var byn legat. Två gårdar ligger dock kvar intill den gamla bytomten nära Spångholmsbäcken. I Sönnarps by öster om Skabersjö slogs flera gårdar samman och bildade större enheter. I Ryd fanns tre gårdar där en flyttade ut. Wästraby försvann nästan helt då marken lades under huvudgården och Ebbarps by ersattes av en plattgård. Även Svenstorp utvecklades till en stor plattgård. Större delen av socknen präglas av godsets stordrift efter skiftena och det är bara längst i öster mot skogsmarkerna som det finns kvar mindre gårdar och torp. Lilla Roslätt är en samling äldre torp från tidigt 1800-tal.

Södra Sallerups socken

Södra Sallerup enskiftades 1806 då byn bestod av 12 hemman. Flertalet av gårdarna flyttades ut men byn har ändå behållit mycket av sin gamla bymiljö kring kyrkan och inte minst tack vare den välbevarade Wovragården. Tullstorp försvann i princip helt vid enskiftet 1811 och det går idag inte att se bytomten. Gårdarna ligger utspridda och förortsbebyggelsen och industriområdena närmar sig från Malmö.

Östra Kattarp enskiftades 1812 då fyra gårdar flyttades ut och fem blev kvar i byn. Fortfarande har byn en välbevarad sluten karaktär med flera kringbygda gårdar.

Fårabäck enskiftades efter 1812 då skifteskartan är upprättad och flera av byns gårdar fick flytta ut. Byn var inte speciellt stor och mycket lite återstår idag av bymiljön. Almåsa fritidsby har vuxit upp i byns östra del kring en av de större utflyttade gårdarna.

Oxie socken

Oxie var en stor by vid enskiftet efter 1805. Flertalet gårdar flyttade ut och ersattes av en del gatuhus efterhand i byn. Idag har villabebyggelsen omgärdat den gamla bytomten som delvis kan skönjas kring kyrkan. Flera av gårdarna slogs ihop till den stora plattgården Kristineberg sydväst om den gamla kyrkbyn. Toarps by upplöstes nästan helt vid enskiftet 1807 och

istället uppkom en omfattande småhusbebyggelse längs landsvägen i öster.

Törringe socken

Törringe by enskiftas 1806-14 då nästan alla gårdar flyttades ut. Idag återstår bara två gårdar och en del gathus i den gamla kyrkbyn. 1850 slås flera gårdar samman till storgård, Bönnarp. 1897-1914 jobbade hela 71 statare på gården (8 familjer) med 12 pigor, trädgårdsmästare, två ladugårdsfogdar, hushållerska, två kuskar, ryktare, fördräng och två husarer.

Ovan milleniestenen år 1900 i Torups slottspark och nedan Mackleanstenen söder om Svaneholms slott.

Minnesstenar

I alla tider har människor rest minnesmärken över sig själva och andra människor eller händelser. Redan på stenåldern uppförs storsen- anläggningar och mest kända är kanske vikingatidens ristade stenar. Under 1700-talet blev det allt vanligare att framställa gravstenar och med detta kom också andra typer av minnesstenar. I Hyby finns många minnesstenar från 1700-1800-talet. Många av dessa har säkert Swanander som upphovsman. Annars var det främst adeln som lät göra minnesstenar över särskilda händelser. I backlandskapet är minst 15 stenar kända från perioden vilka inte är gravstenar på kyrkogårdar. Gravstenarna på kyrkogårdarna är betydligt fler och har även de intressanta människoöden att berätta.

1 Carolina boken

NV prästgården i Hyby står en sten med inskripten ”CAROLINA-BOKEN PLANTERAD 1887”.

2 Swananders strädgårdssten

En sten vid prästgården i Hyby lyder ”1779. Den är niding, som fördärfwar Trädgård och Planteringar. Frostén Swanander och Elsa Maria Agrell.”

3 Genaralshagen

En sten i den så kallade Generalshagen i Hyby mellan slottet och gamla kyrkan har inskripten. ”1770 inhägnades holmen. 1775 sattes här ek, bok, oxel.”

4 Swananders minnesstentavla

I kyrkan lät Swanander uppföra en stentavla till minne av sig och sin fru och deras föräldrar. Stenen står idag bland prästgravarna i nordvästra hörnet av kyrkogården och har texten ”Stenen Bibehåller Minnet Af Tre Proste=hus I Hyby: O: WRANGL Älskad FÖDD 1685. PAST: 1715. DÖD 1756. ELSA KARUP Driftig. F: 1621 MOR TIL 9 BARN. D: 1772. JONAS AGRELL Lärd. F: 1718. P: 1756. D: 1769. METTE WRANGL. Rådig. F. 1715. 5 B. D: 1772. F. Swanander: Snillrik. F. 1742. D: 1806, ELSA M:AGRELL Öm. F: 1757. 11 B. D: 1813.”

5 Fältövningsstenen

Sydväst Hyby på backen söder om Pude sjö står en sten med svårläst text på östra sidan A NPS kan skönjas. På blocket finns spår efter kilar efter sprängning. Enligt traditionen i trakten är

stenen rest som minne av en fältövning 1884 eller 1885 under ledning av Oscar II. Platsen är även knuten till traditionen om utegudstjänst tills nya kyrkan stod klar.

6 Belanders minnessten

I nordöstra hörnet av Vinningegårdens trädgård finnes en minnessten med lydelsen "Backen planterade Måns Belander år 1894".

7 Hägerhultsstenen

Minnessten Hägerhult N Lindholmen i vägska. Stenplatta med texten "åt egarens verksamhet på Lindholmen 1857-1891".

8 Swananders Gravsten

Gravstenen efter Kyrkoherde Frosten Swanander och hans hustru Elsa Maria Agrell finns på Hyby gamla kyrkogårds nordvästra del. Texten lyder "Här uti lugnet nedsattes stoftet av Frosten Swanander och Elsa Maria Agrell. Låt Wårdstenen ligga tills de upstå, förkofte sig emedlertid tre kära planteringar: kunskapen, barnen, träden."

9 Jubileumsstenen i Torupsslottspark

Nyårsnatten år 1900 restes en minnessten i västra delen av slottsparken till Torups slott. Texten lyder: "Må framtid komma ljus och vårda forntid lik i kraft".

10 Wrangels gravsten

I Härkeberga, norr om Olstorp, finns en cirkulär gravplats, 30 meter i diameter, med en liggande gravhäll i sandsten med inskriptionen "Här vilar friherre Carl Gustaf Wrangel F 17 augusti 1871 D 14 mars 1920 och hans hustru Elsa Sofia Bonde F 3 december 1879 D 22 januari 1946." Ursprungligen fanns 10 resta stenar runt gravplatsen men efter oktoberstormen 1967 föll många träd och endast fyra stenar står kvar.

11 Macleans monument

Vid infarten till Svaneholm restes en stor minnesten över Maclean år 1858. Texten lyder "Upprest 1858 till minne av RUTGER MACLEAN född 1742 död 1816. Han var den förste som införde enskiftningen av svensk jord samt ett dermed ett förbättradt åkerbruk och som befriade sina underhåfvande från godtycklig arbetsskyldighet. Genom ändamålsenliga skolors inrättande befordrade han sedlighet och upplysning och såsom folkrepresentant ifvrade han med förlusten för egen frihet för helgden af besvuren

grundlag". I samband med ombyggnaden av väg E65 i början av 2000-talet flyttades monumentet en bit norrut.

12 Minnessten i Hyby

Strax NV om Hyby kyrkogård finns ytterligare en minnessten i hästhage med inskriptionen "Anlagd 1795 F:S:. Stenen är i granit ca 0,7 meter x 0,8 meter och 0,2 meter tjock som lutar åt väster.

13 Wrangels minnessten i Hyby

Minnessten i trädgård sydväst huvudbyggnaden på Hyby gård "Hägnaden plögdes först 1773, (A)lmen sattes 1780, (G)atorne omlagdes 1799, 1800, 1800, gör ock du något efterwerld. Tidigare har stenan varit uppställd ca 160 meter VSV nuvarnade plats (1968).

14 Fogelbergsstenen

I Österskog, Börringe socken, finns en minnessten på en markant sydvästslutning med inskriptionen "J. Fogelberg 1863". Stenen finns omskriven i arbetet den 23/6 1975.

15 Vådastenen vid Yddingen

Strax norr om Scoutstugan vid Yddingesjön finns en i mark liggande och svårfunnen minnessten med inskriptionen "Här af våda omkom Nils Nilsson Roslätt d 10/3 1880". Mannen i fråga skall ha blivit vådaskjuten under en jakt på platsen.

Minnesstenen över Bökebergs sommarrestaurang och tivoli.

7.2 Industrilandskapet

Med ökad produktion i jordbruket kunde en större befolkning försörjas och även en del av arbetskraften avvaras för annan verksamhet. Råvarorna började i större omfattning förädlas till produkter som kunde avsättas på marknaden och en omfattande jordbruksindustri växte fram med mejerier, sockerbruk, slakterier, brännerier, bryggerier, stärkelsefabriker m.m. Nya grödor som t ex sockerbetor öppnade också möjligheter för nya verksamheter. Skogsråvaran förädlades på sågverk och torven gjorde det möjligt att driva de tidiga elverken vid Roslätt och Björkesåkrasjön. I slutet på 1800-talet kom järnvägen och en växande mekanisk industri som fick stor betydelse. Tegelbruksindustrin tog fart i slutet av 1800-talet och backlandskapet med sina fina leror fick en framträdande roll i landets tegelframställning.

Svedala Arbrå har växt fram ur Åbjörn Anderssons Mekaniska verkstad från slutet av 1800-talet och har till skillnad från många av de andra industrierna i området överlevt in i våra dagar.

Tegelindustri

Fram till 1850-talet var tegeltillverkningen fortfarande hantverksmässig och tillverkades endast under sommarhalvåret. Ofta var tillverkningen lokaliserad nära byggplatsen. Med industrialiseringen revolutionerades tillverkningen och kostnaderna minskade vilket gjorde efterfrågan större. Backlandskapet hade med sina leror en mycket viktig roll i tegelproduktionen. Det var också viktigt att ha råvaran nära då vikten är hög innan bränning (lägre efter). Många gods bygde egna bruk för lokal försörjning och försäljning. Firman Åsbjörn Andersson i Svedala startade 1890-talet

tillverkning av tegelbruksmaskiner som användes i flera av de många tegelbruk som växte fram. 1904 valdes Svedala som plats för det nya försökstegelbruket, en skola för tegelmästare. Järnvägen fick sedan en stor betydelse för att frakta den tunga tegeln till byggarbetsplatser runt om i landet. Före första världskriget fanns hela 80 tegelbruk i Skåne. 1934 startade sipporexabrik i Dalby vilket blev början till tegelbrukens nedgång. I slutet av 1900-talet var det bara två tegelbruk kvar i Skåne. Bara tegelbruk startade redan 1902 och var ett av de sista som producerade tegel i slutet av 1900-talet då verksamheten las ner men övertogs av några anställda som driver specialproduktion i de gamla lokalerna. Byggnaderna i Bara, Minnesberg och Tjustorp är dock de enda som återstår i backlandskapet av tidigare ett 20-tal tegelbruk. Börringe och Yddinge tegelbruk, Försökstegelbruket i Svedala och Torreberga samt Toppeladu-gårds tegelbruk revs så sent som under 1970- och 1980-talen.

Tabell x. Tegelbruk i backlandskapet. Uppgifter från SHF årsbok 1984 Skånskt tegel, Lars Bjerning.

Toppeladugård, godsbruk	-1873 – 1980?
Torreberga, godsbruk	-1870 – 1980?
Önsvala Mölleberga	-1890 – 1909?
Assartorp	-1870 – 1909?
Vissmarlöv nr 2, Hyby socken	1870-talet
Vissmarlöv nr 9	1870 – 1910-talet
Vissmarlöv nr 13	1870 – 1900-talet
Vissmarlöv nr 15	1870-talet
Hyby gård, godsbruk	1870 – 1890-talet
Torup, godsbruk	1870 – 1890-talet
Bara tegelbruk	1902 –
Yddinge tegelbruk (inl. Klågerup)	-1880 – 1950
Skabersjö, godsbruk	-1850 – 1890-talet
Tullstorp nr 1, S Sallerup	1850 – 1870-talet
Tullstorp nr 7 S Sallerup	1880 – 1890-talet
S Sallerups tegelbruk	1890 – 1904
Ö Kattarp nr 8, S Sallerup	1860 – 1870-talet
Tjustorp, Skabersjö (sen start!)	1946 – 1983
Toarp, Oxie	1890 – 1909
Oxie tegelbruk	1883 – 1900-talet
Stora Svedala nr 2	1850 – 1890-talet
Försökstegelbruket Svedala	1904 – 1972
Aggarp nr 2	1870-talet
Aggarp nr 8	1880 – 1890-talet
N Lindholmen, gårdsbruk	1870 – 1880-talet
Minnesberg AB	1888 – 1984
Börringe (ursp. godsbruk)	1884 – 1964
Havgård	1850 – 1880-talet
Näsbyholm, godsbruk	1870 – 1890-talet
Saritslöv Skurup	1890 – 1900-talet
Skurups tegelbruk	1900 – 1950-talet
Svaneholms godsbruk	1870-talet

Kritindustrin

Kritbrytningen vid Sallerup har pågått sedan förhistorisk tid och pågick ända in i modern tid innan det upphörde i slutet av 1900-talet. Under 1700-talet var det i ganska blygsam omfattning för främst kalktillverkning. Under 1880-talet ökade efterfrågan på krita för industriella ändamål och många nya kritbrott etablerades längs fyndigheten mellan Tullstorp och Kvarnby med Södra Sallerup som centrum. Kritan blev en viktig exportprodukt och behovet av effektiva transporter blev viktigt. Järnvägen invigdes 1894 och ökade möjligheterna för exploatering av kritförekomsten. Flera bönder i trakten engagerade sig och öppnade kritbrytning.

Väderkvarnar

Under medeltiden och fram till skiftena skedde huvuddelen av malningen med vattendrivna kvarnar. Flertalet av dessa var ganska små och kunde bara användas under en begränsad del av året då vattenflödet var tillräckligt stort. Under 1700-talet hade dock tekniken utvecklats för att bättre kunna utnyttja vindens kraft. De äldsta modellerna var den så kallade stubbamöllan där hela kvarnhuset fick vridas för att hamna rätt i vinden. Under 1800-talet infördes större och mer praktiska holländare där bara övre vingaxelparti vreds beroende på vindriktningen. I Backlandskapet har det funnits ett 30-tal väderkvarna och bara några få återstår. Bäst bevarad av stubbamöllorna är Skabersjö mölla och det finns ytterligare två i Vinninge och Södra Lindholmen. Tre holländare är välbevarade, Aggarps mölla Toarps mölla och Grönby mölla.

Järnvägen

En begränsande faktor för industrins utveckling var transporterna och genom ångmaskinens intåg som rälsbunden fick industriutvecklingen en stor fart framåt. Redan på 1850-talet hade stambanan mellan Malmö och Stockholm börjat byggas. 1874 kom järnvägen mellan Malmö och Ystad som även kom att kallas Grevebanan eftersom den passerade så många gods och var initierad av dessa. Året efter kom järnvägen mellan Lund och Trelleborg som gick rakt genom backlandskapet. Den ökade produktionen på godsen behövde en effektiv transportapparat för att kunna sälja sina jordbruksprodukter till städer och via hamnar på den internationella marknaden. Flera järnvägar tillkom efterhand, Böringe – Smygehuk 1884 och Malmö –

Genarp 1894. Först var dock den viktigaste exportprodukten ved och virke från skogarna i backlandskapet, sedan växte spannmålsexporten. I samband med spannmålskrisen på 1880-talet blev mjölkproduktionen viktig och något senare fick tegelindustrin stor betydelse för järnvägens utveckling.

Skurups stationsområde.

1939 beslöts att staten skulle ta över alla järnvägslinjer för att skydda mot bilismens expansion! Konkurrensen blev dock allt hårdare och många linjer tvingades läggas ned.

Spår av industrialiseringen

En stor del av industriepokens byggnader har gått förlorade under 1900-talets andra halva. Bland annat gäller detta flertalet av tegelbruken, mejerier, sockerbruk, järnvägslinjer m.m. Några återstår dock och är viktiga historiska minnesmärken.

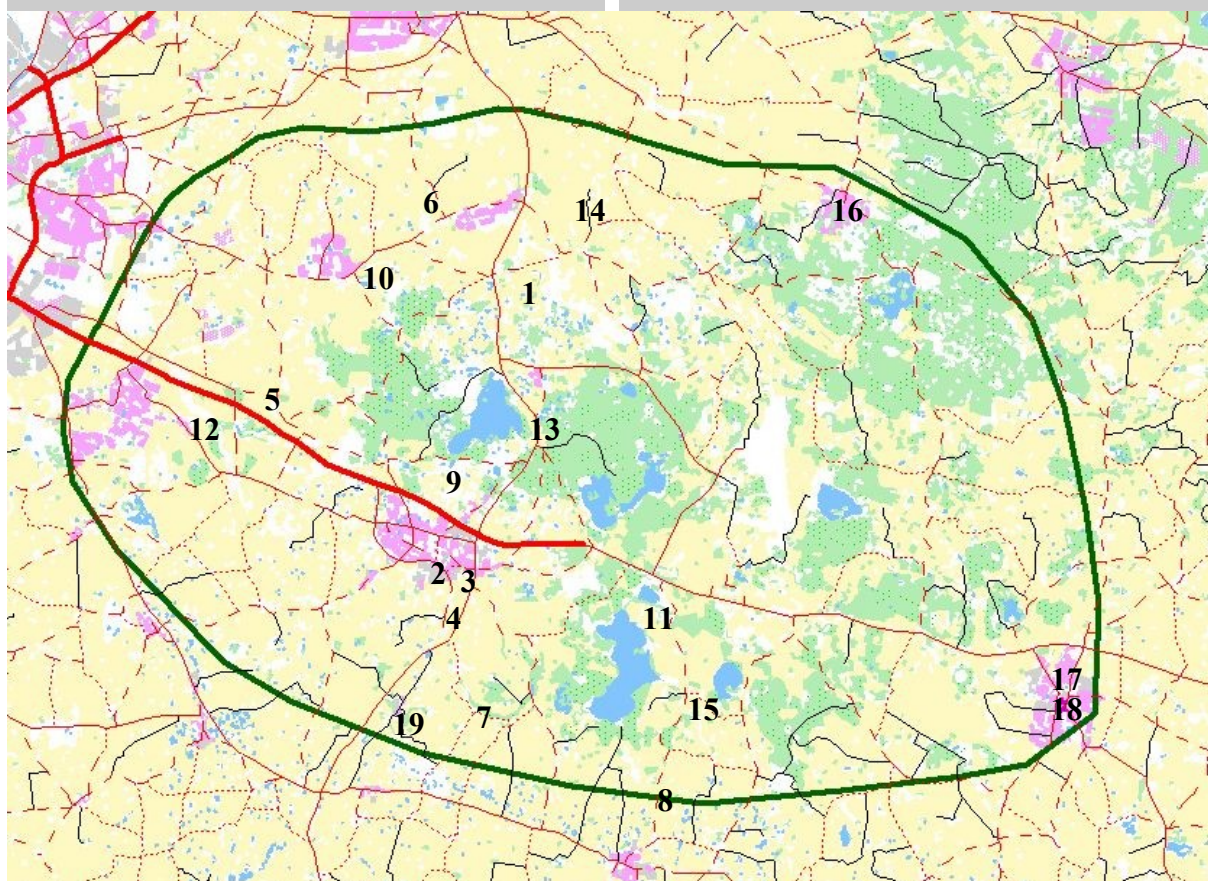
1 Hyby bränneri

Fram till mitten av 1850 talet var husbehovsbränning en vanlig företeelse. Därefter blev restriktionerna allt fler och det blev ett fåtal som kunde leva vidare. I de norra delarna av backlandskapet, Bara, Bjärshög, Hyby och Skabersjö socknar fanns det inte mindre än 93 brännvinspannor anmälda till skatt år 1820 (Strövtåg i kulturlandskapet 1976). Senare var det bara Hyby och Borup som hade bränneri kvar. Hyby fanns kvar ända till 1971 då det las ner. Byggnaden står kvar intill vägen mot Vissmarlöv och uppfördes 1848. Bränneriet drevs med ånga som användes för att koka potatis eller säd vid spritframställningen. Mälten tillverkades i ett särskilt hus som ligger strax snett bakom bränneriet. Bränningen skedde under begränsad tid sk kampanj på tre månader och kontrollanten fanns då ständigt närvarande. Under sista

kampanjen tillverkades ca 100 000 liter 96 % sprit från ca 1000 ton potatis.

2 Svedala Arbrå

1882 anlade Åbjörn Andersson och Per Hansson en verkstad med gjuteri för tillverkning och försäljning av jordbruksmaskiner i Svedala. Platsen var gynnsam för etableringen genom knutpunkten mellan två järnvägslinjer i kanten av det jordbruksdominerade söderslätt. Redan året efter blev ingenjören Nils Fredriksson anställd och kom att betyda mycket för verksamhetens utveckling. Det var han som startade tillverkningen av stenkrossar och vägmaskiner. 1892 ombildades företaget till aktiebolaget Åbjörn Andersson Mekaniska Verkstads AB. Företaget expanderade i flera omgångar med byggnader i olika tidstypiska stilideal. Äldsta delarna finns i sydväst med kontor mot stationen och den vackra industrifasaden mot gjuterigatan. Dessa lokaler uppfördes 1882-1912 medan vattentornet byggdes 1925. Tillverkningen av jordbruksmaskiner upphörde 1906 och efterhand blev maskiner för tegelindustrin allt viktigare. I slutet av epoken ökade intresset för vägbyggnad och stenkrossar och vägmaskiner kom att dominera.

Svedala Arbrås fasad mot Gjuterigatan.

3 Svedala sockerbruk

1893 beslöt AB Sockerraffinaderiet Öresund att bygga ett nytt råsockerbruk i Svedala. Under kampanjerna fram till 1946 producerades socker vid bruket. Sedan flyttade bolagets maskintekniska byrå hit. Bruksbyggnaden revs på 1950-talet men några byggnader återstår bland annat kontoret som idag används av Nils Fredriksson skolan.

4 Aggarps kvarn

Den välbevarade holländaren i Aggarp har omsorgsfullt restaurerats av Svedala rödakorskår, Svedala kommun och hembygdsföreningen Svedala-Barabygden. Redan innan kvarnen uppfördes 1896 fanns en föregångare i form av en stubbamölla som troligen byggdes 1876. Kvarnen var i drift fram till 1951.

Möllebyggare var Nils Olsson i Aggarp och möllan var i drift ända till 1951. Efter en tids förfall skänktes den till Svedala köping 1965 och nu är den restaurerad och visas för grupper. Även mölnarbostaden intill har restaurerats i äldre skick och visas för intresserade. Det går också att använda lokalen för möten och andra aktiviteter.

Aggarps holländare och den gamla mjölnarbostaden.

5 Skabersjö stubbamölla

Redan 1624 anges Gaardens vier Mölle på nuvarande möllebacke. Även på Buhrmans karta från 1684 finns mölla markerad på platsen. Nuvarande stubbamölla är dock uppförd 1838 och tillbygd 1897. Möllan var i drift fram till 1951 och har sedan renoverats varsamt av ideella krafter och Skabersjö gods som äger möllan.

Skabersjö stubbamölla från 1838.

6 Vinninge stubbamölla

Möllan bygdes i Svedala 1832 och flyttades till nuvarande plats 1881. Den var i drift fram till 1941 och övertogs 1944 av Bara Härads hembygdsförening. Dock har den senare sålts och är nu i privat ägo. Möllan saknar idag vingar och står väl synlig i sydvästra kanten av Vinninge by.

Vinninge stubbamölla

7 Lindholmens stubbamölla

Möllan på kanten av Hällorna söder om Södra Lindholmen uppfördes ursprungligen av Tage Thott 1802 och flyttades till nuvarande plats 1936. Möllan saknar idag verk och vingar och övre våningen har gjorts om till veranda med fönster ut mot söder.

8 Grönby mölla

En av de bäst bevarade holländarna är ”krattamöllan” i Grönby kratt längs vägen mellan Havgård och Grönby. Möllan är bygd omkring 1887 och drevs sedan 1945 med råoljemoter. Idag är möllan inte i drift men öppnas ibland för besökare.

Grönby mölla

9 Yddinge elverk

Tage Thott uppförde ett elektricitetsverk i västra delen av Roslätts marker 1904. Verket bestod av två 150 hästkrafters gasmotorer där torv var bränslet. Strömmen leddes sedan över 3000 volts spänning till Svedala tätort och Skabersjö gård. Elverket var endast i drift några år innan det nationella kraftnätet bygges ut. Byggnaden finns kvar men står på privat mark och är inte möjlig att besöka utan avtal med ägaren.

10 Bara tegelbruk

Tegelbruket anlades 1902 på initiativ av Torups gods som ersättning för godsbruket som låg närmare slottet. Under 1940-talet arbetade här 22 arbetare och detta kom att bli ett av de sista tegelbruken i Skåne. På 1990-talet tvingades verksamheten upphöra men några av de tidigare anställda har övertagit en del av driften och även om leran inte längre tas från trakten finns en viss verksamhet i de gamla industrilokalerna som vittnar om 1900-talets första hälft.

11 Börringe tegelbruk

Genom godsets initiativ byggdes ett tegelbruk söder om stationen i Börringe. Tegelbruket utvecklades till ett av de större i Skåne och fick en betydande produktion. Under 1930-talet arbetade ett 60-tal personer vid bruket med koncentration under perioden maj-oktober. I Svenska tegelbruk” från 1916 beskriver G W son Cronquist alla de kända byggnader som uppförts med Börringetegel. Här återfinns bland annat Riksbanken i Malmö 1888, Johannekyrkan i Stockholm 1890, Östermalms saluhall, Slakthuset i Malmö 1903, Landsarkivet i Lund 1901, Posthuset i Malmö 1903, Elverket i Malmö 1900, Malmö museum (nu stadsbibliotek) 1900 och Masthuggskyrkan i Göteborg 1910 förutom en rad lokala byggnader. Av tegelbruket återstår inte mycket idag förutom en nyare byggnad samt ett våghus vid stationen. Spår efter andra huskroppars grunder kan dock fortfarande anas i området.

12 Järnvägslinjen Malmö-Ystad

Den enda järnvägslinje som fortfarande är i bruk är Malmö-Ystad. Sedan 1990-talet är linjen elektrifierad och en tidigare nedläggningshotad sträcka har nu en positiv utveckling. Linjen invigdes 1874 med stationer i Oxie, Skabersjö, Svedala, Börringe och Skurup. Dessa byggnader finns kvar liksom ett antal banvaktarstugor och olika ekonomibyggnader i anslutning till järnvägen. Gamla broar finns bland annat över Sege å vid Skabersjö och Svedala samt över Klosterviken vid Börringekloster.

13 Järnvägslinjen Lund-Trelleborg

1875 invigdes linjen Lund-Trelleborg med stationer i bland annat Klågerup, Holmeja, Bökeberg, Svedala och Minnesberg. Linjen lades ner 1960 men delar av vanvallen finns kvar och utgör ett viktigt historiskt minnesmärke av en betydelsefull infrastruktur i slutet av 1800-talet.

Mellan Klågerup och Bökeberg återstår större delen förutom avbrott norr om Holmeja och direkt söder om Klågerup. Fina banvaktarstugor finns vid Hyby, Bökeberg och Klågerup.

Den gamla banvallen för järnvägen Lund-Trelleborg i Hyby hage.

14 Järnvägslinjen Malmö-Genarp

Det var främst för att möjliggöra transport av kritan från Kvarnby och Sallerup som initiativet till järnvägen växte fram. Godsherrarna på Torup, Klågerup, Hyby, Toppeladugård och Häckeberga var också pådrivande för att förlänga sträckan ut till Genarp. 1894 stod banan färdig med stationer i Bjärshög, Bara, Klågerup, Kongsmarken, Toppeladugård och Genarp. I samband med järnvägens tillkomst öppnades en sommarrestaurang med dansbana i bokskogen och 1903 drogs ett stickspår hit från den gamla stationen Bokskogen Nedre till den nya vid Bokskogen Övre. Linjen Malmö-Genarp upplevde en nedgång under 1930-talet och 1945 tvingades bolaget lägga ner linjen. Fortfarande är delar av banvallen bevarad som cykelväg mellan Kvarnby och Bara samt en bit öster om Bara. Även i anslutning till Klågerup och Toppeladugård finns sträckor kvar. Stationsbyggnader och andra byggnader i anslutning till linjen är bevarade om än för ny användning.

15 Järnvägslinjen Börringe-Anderslöv

Linjen öppnade för trafik 1884 och förlängdes tre år senare ner till Östra Torp. Järnvägen lades ner redan 1955 men fortfarande återstår nästan hela banvallen mellan Börringe och Grönalund i backlandskapetets södra kant. Söderut har banvallen sedan plöjts upp. Lättast att besöka banvallen har man från Börringe station och Grönalund där det finns parkering. Den gamla bansträckningen korsar även vägen söder om Havgårdssjön.

16 Genarps andelsmejeri

1898 byggdes den byggnad som kom att användas för Genarps andelsmejeri. Byggnaden är av både gult och rött tegel i tidstypisk stil med tegelramar kring fönster, fasadlist och tandad takfotskant. När mejeriverksamheten las ner någon gång på 1950-talet blev det istället kemtvätt som på 1970-talet ersattes av Charkmästarna. På 1980-talet fanns ett rökeri och nu driver Erikshjälpen verksamhet i huset.

17 AB Skurupsverken

Skurupsverken hade 1968 175 anställda. Firman grundades som Skurups mekaniska verkstad 1886 och bytte ägare flera gånger innan det 1890 kom i Hakers ägo. 1943 såldes det till KF och gick sedan över till Boliden Munktell via Arvika Thermaenius i tidens strukturrationalisering. Senare blev företaget sålt till AB Slöörs Maskiner som ägs av Svenska lantmännen.

18 Bröderna Anderssons mek. verkstad

Företaget grundades 1903 och tillverkade lantbruksmaskiner. Grundaren Emil Andersson var en tid Hakers kompanjon i Skurups mekaniska verkstad och startade sedan företaget tillsammans med sin bror som studerat till ingenjör i Tyskland.

19 Minnesbergs tegelbruk

1888 grundades tegelbruket i Minnesberg och kom att samla en hel del byggnader kring bruket. Tegelbruket var ett av de sista som var i drift och höll ut ända till 1984. Fortfarande finns många av de gamla industribyggnaderna kvar och bruksmiljön i sin helhet är värdefulla att bevara.